

По благословению его Высокопреосвященства Лавра,
первоиерарха Русской православной церкви
за границей, митрополита
Восточноамериканского и Нью-Йоркского

международный исторический журнал

Русь

2010, № 1 (19)

Кишинев

Общественная ассоциация

«Русь»

НАУЧНОЕ ИЗДАНИЕ

Редакционная коллегия:

доктор истории С. Суляк (Молдавия),

главный редактор

доктор истории П. Шорников (Молдавия),

заместитель главного редактора

кандидат исторических наук Ю. Данилец (Украина),

заместитель главного редактора

М. Алмаший (Украина)

М. Горняк (Сербия)

доктор исторических наук М. Губогло (Россия)

М. Дронов (Россия)

кандидат исторических наук В. Меркулов (Россия)

кандидат филологических наук В. Падяк (Украина)

доктор философии А. Плишкова (Словакия)

кандидат филологических наук Д. Поп (Украина)

доктор лингвистических наук профессор Ю. Рамач (Сербия)

доктор хабилитат истории Н. Руссев (Молдавия)

М. Силадий (Сербия)

доктор истории Н. Тельнов (Молдавия)

протоиерей о. Николай Флоринский (Молдавия)

Р. Шапка (Канада)

Адрес редакции: Республика Молдова, MD 2001, г. Кишинев, ул. М. Когэлничану, 24, кв. 1 А. Республиканская общественная ассоциация «Русь».

Тел.: (+373 22) 28-75-59, факс: 27-15-15. E-mail: journalrusyn@rambler.ru

Editor's address: Association «Rus'». M. Kogalniceanu Street, 24, ap. 1A, Kishinev, MD 2001, Moldova.

Tel.: (+373 22) 28-75-59, fax 27-15-15. E-mail: journalrusyn@rambler.ru

© Общественная ассоциация «Русь», 2010

© Association «Rus'», 2010

СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ИСТОРИЯ РУСИНОВ / HISTORY OF THE RUSINS

Сергей СУЛЯК

«Мстителями возвращаемся мы на молдавскую землю» 7-18

Sergei Suleak

"We return onto the Moldavian land as avengers"

Николай БАБИЛУНГА

«Голосование ногами» населения Бессарабии в 1940 г. – реальный референдум
..... 19-31

Nikolai Babilunga.

"Voting with feet" by the population of Bessarabia in 1940 – a real referendum

Василь МІЩАНИН

Радянiзацiя Закарпаття у другiй половинi 1940-х рр. 32-43

Vasiliï Mishanin

The Sovietization of Transcarpathia in the second half of the 1940's.

Юрiй ДАНИЛЕЦЬ

Православна церква в умовах першого року радянської влади на Закарпатті
(1944-1945 рр.) 44-50

Jurii Danilets

Orthodox Church in the first year of Soviet rule in Transcarpathia (1944-1945)

Михаил ЮРАСОВ

К вопросу о дате крещения предков русинов св. Мефодием 51-58

Mikhail Iurasov

The question about the date of the baptism of the ancestors of the Rusins by St. Methodius

Максим ЖИХ

К проблеме этнического самосознания ранних славян: по поводу работы Флорина Курты 59-77

Maksim Zhikh

Concerning the problem of the ethnic self-identity of the early Slavs: according to the work of Florin Kurta

Михаил НЕСИН

Галицкое вече при Ярославе Осмомысле 78-96

Mikhail Nesin

The Galician Assembly under Iaroslav Osmomysl

Игорь БУРКУТ

Первая мировая война в исторической памяти галичан и буковинцев 97-112

Igor Burkut

WWI in the historical memory of Galicians and Bukovinians

Татьяна ПИКОВСКАЯ

Місце Підкарпатського Землеробського Союзу (ПЗС) у політичному житті на Закарпатті (1918-1938) 113-118

Tatiana Pikovskaia

The place of the Sub-Carpathian Agricultural Union (SAU) in the political life of Transcarpathia (1918-1938)

НЕКРОЛОГ / NECROLOGY

Ольга ПЕТУХОВА

Скажите, почему?! 119-122

Olga Petukhova

Say why?!...

Владимир АНИКИН

Сергей Пожар: прерванный полет 123-124

Vladimir Anikin

Sergei Pozhar: interrupted flight

АРХИВ / ARCHIVES

Максим СЕРГИЕВСКИЙ

Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории 125-148

Maksim Sergievskii

Toponyms of Bessarabia and their evidence in the settlement process of the territory

Русь, Россия, Москва (из богемской газеты «Narodni Listy») 149-160

Rus', Russia, Moscow (from the Bohemian newspaper "Narodni Listy")

РУСИНСКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ / RUSIN BIBLIOGRAPHY

Василий СТАТИ

Между страстями и идеосинক্রазией. О книге И. Евсеева «Slavismele românești» 161-163

Stati Vasiliu

Between passions and ideosyncracies. About I. Evseev's book "Slavismele românești"

Георгій КОЖОЛЯНКО, Олександр КОЖОЛЯНКО

Етнополітичні процеси в Україні: минуле і сучасність 164-171

Georgii Kozholianko, Aleksandr Kozholianko

Rusins in the world: examination of ethno-political processes

Максим ЖИХ

К проблеме социально-политического устройства Галицкой и Волынской земель домонгольского времени 172-181

Maksim Zhikh

Concerning the problem of the social-political organization of the Galician and Volynian lands of the pre-Mongol period

Подписка на международный исторический журнал «Русин» 182-183

Subscription to the International Historical Journal «Rusin»

Правила публикации в журнале «Русин» 184

Rules of Publication in the Journal «Rusin»

Сведения об авторах 185-188

Information about the Authors

Summary 189-191

Подписка 2010

На международный исторический журнал

Русин

объявлена подписка в Республике Молдова

Подписной индекс - 31808

Журнал выходит четыре раза в год

Подписаться на журнал можно в любом отделении связи

**Отдельные номера журнала можно приобрести
в Общественной ассоциации «Русь»
(тел. для справок 28-75-59)**

Василь МІЩАНИН

РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАКАРПАТТЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-х рр.

Формально вважається, що радянська краєва організація розпочалася з підписання між урядами СРСР і ЧСР Договору про Закарпатську Україну 29 червня 1945 р. Насправді цей процес почався значно раніше – з приходом Червоної Армії у жовтні 1944 р. Бо вже тоді радянське воєнно-політичне керівництво на Закарпатті здійснило обмеження діяльності, потім і витіснення за межі краю чехословацької урядової місії на чолі з Ф. Немецом, розгорнуло набір з місцевого населення до Червоної Армії, вживало енергійних і жорстких заходів по «очищенню тилу 4-го Українського фронту від ворожих елементів». Було також запроваджено радянське судочинство, державну символіку, за радянським зразком створено силові структури – міліцію, народну дружину, суди, прокуратуру, службу безпеки, розпочато конфіскацію. На думку деяких дослідників радянська організація краю значно випереджала політико-правове забезпечення даного акту¹. Немаловажні тогочасні події – перша всезакарпатська партійна конференція КПЗУ (19 листопада 1944 р.), перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України (26 листопада), з'їзди вчителів, профспілок, молоді, підписання Маніфесту про воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, масові мітинги, що відбулися наприкінці 1944 – початку 1945 р., – були пропагандистсько-правовим оформленням того необоротного факту, що Закарпаття повинно стати радянським.

Уже в цей період, за словами сучасних дослідників, у Закарпатській Україні представники СРСР невідкладно вжили декілька воєнно-політичних заходів²:

1) Обмежили діяльність чехословацької урядової місії на чолі з міністром економіки і відбудови Франтішком Немецом тільки слабоборозвинутою гірською південно-західною частиною Закарпаття. Канцелярію урядового уповноваженого Чехословацької Республіки розмістили у місті Хуст. Решта території з містами Ужгород, Мукачево, Берегово оголосили прифронтовою зоною, котрою управляло радянське командування спільно з Народною Радою Закарпатської України. 8 грудня адміністрація Ф. Немеца виїхала за межі краю на територію Східної Словаччини;

2) Було задіяно 520 пунктів набору добровольців у Радянську армію, мобілізувавши у 640 населених пунктах до кінця 1944 р. 15 988

осіб. Із них 689 не пройшли медичну комісію та мандатну перевірку. Мобілізовані у Закарпатті добровольці (15 299 осіб) поповнили ряди 1-ї гвардійської та 18-ї армій;

3) Провели репресивні заходи з «очищення тилу від ворожих елементів». Репресії проти угорців і німців почалися відразу із вступом Червоної армії. Вже в листопаді-грудні 1944 року на підставі постанови № 0036 військової ради 4-го Українського фронту розпочато ізоляцію угорського і німецького населення призовного віку.

4) Запровадили державну символіку, утворили судові та правоохоронні органи за радянським взірцем. Народна Рада Закарпатської України видала декрети про гімн і прапор Закарпатської України, демонстративно запозичені у СРСР. 9 грудня 1944 р. створено добровільні народні дружини, а 18 грудня цього ж року – Спеціальний суд «для боротьби з ворогами нашого народу»;

5) Націоналізували, або взяли під щільний державний контроль промисловість, транспорт, торгівлю, землю. Населенню пообіцяли працю, відпочинок, матеріальну і медичну допомогу, пенсію, освіту рідною мовою.

По суті, всі ці суспільні перетворення, нерідко чисто популістські, стали першим етапом радянзації Закарпаття. Їх провели в стислі терміни задовго до офіційного приєднання Закарпаття до СРСР, всупереч попереднім радянсько-чехословацьким домовленостям. Превентивна радянська Закарпаття значно випередила формальну зміну державно-правового статусу. Цей процес став символічним початком визначального впливу СРСР на всю післявоєнну Центральну Європу.

Підписаний 29 червня 1945 р. радянсько-чехословацький Договір про Закарпатську Україну круто змінив долю краю. Фактично договором вирішувалося не лише територіальне, але й суспільно-політичне питання.

Двадцять другого листопада 1945 р. на засіданні тимчасових Національних зборів Чехословаччини було ратифіковано Договір³. 27 листопада 1945 р. той же Договір ратифікувала Президія Верховної Ради СРСР.

22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджено подання Президії Верховної Ради Української РСР про утворення Закарпатської області з центром в м. Ужгороді. Замість попереднього адміністративного поділу, який існував у передвоєнні роки (Підкарпатська Русь поділялася на чотири адміністративні одиниці (жупи): Березьку, Марамороську, Угочанську, Ужгородську), за цим Указом до складу Закарпатської області були включені міста Ужгород і Мукачево та 13 округів. Згодом навіть були пропозиції облвиконкому (І. Туряниця) та обкому партії (І. Компанець) про об'єднання деяких

сіл Тячівського і Рахівського округів, населених етнічними румунами, та Берегівського та Севлюшського округів населених етнічними угорцями в окремі округи для зручності управління.

24 січня 1946 р. прийняла постанову про введення з 25 січня 1946 р. на території Закарпатської області законодавства Української Радянської Соціалістичної Республіки. Тобто в Закарпатті набували чинності Конституція СРСР 1936 р. та Конституція УРСР 1937 р. Тим часом у новоствореній області утворювалися нові радянські органи державної влади і державного управління. У грудні 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило склад виконкому обласної ради, членами якого були призначені І. Туряниця, Г. Пінчук, М. Куц, Д. Тарахонич, С. Вайс, Д. Бондаренко, М. Попович, І. Керча, І. Керечанин. У січні 1946 р. розгорнув діяльність подальшому поглибленню процесу радянзації краю. Так, 9 березня 1946 р. облвиконкомом було прийнято рішення про перейменування сільських народних комітетів у сільські і селищні ради депутатів трудящих. 17 травня 1946 р. було ухвалено постанову «Про перейменування окружних і міських народних комітетів в окружні та міські ради».

Впродовж березня-травня 1946 р. в Закарпатській області були утворені місцеві радянські органи державної влади в особі виконавчих комітетів, їх відділів і управлінь. 21 грудня 1947 р. відбулися вибори до місцевих рад, на яких обрано 7 677 депутатів, в тому числі 1700 комуністів. З того часу почали входити в практику радянські традиційні організаційні форми діяльності місцевих органів державної влади: сесійний порядок їх роботи, почала діяти система постійних комісій, налагоджувалися зв'язки депутатів з виборцями через виборчі округи тощо. Цим завершився процес формування у Закарпатті місцевих органів радянської влади. Одночасно в результаті виборів до Верховної Ради 10 лютого 1946 р. перейшли до Верховної Ради СРСР функції колишньої Народної Ради як вищого органу державної влади в Закарпатській Україні.

У червні 1946 р. розгорнулася робота по «врегулюванню» топонімічної справи та українізація назв населених пунктів. Зокрема, указом Президії Верховної Ради Української РСР було перейменовано Андрашівці на Андріївку, Ряпідь на Бистрицю, Велику Чингаву на Боржавське, Шаркадь на Горбок, Нижню Апшу на Діброву, Требушани на Ділове, Німецьку Мокру на Комсомольськ, Ляховець на Лісковець, Серенчівці на Щасливе⁴. Перейменування населених пунктів «на новий лад» майже півсотні населених пунктів на тому не закінчилося. У 1949 р. пропонувалося Мукачєво перейменувати в Октябрськ, Хуст – на Красногорськ, Іршаву – на Синяву, Рахів – на Комсомологорськ, Тячів – на Шевченкове, Воловець – на Перевал і

відповідно район на Перевальський⁵. Такі акції не завжди відповідали побажанням населення, особливо мешканців угорських, німецьких, румунських населених пунктів.

Значна кількість населення краю постраждала від прикордонного режиму. Закарпаття межує з чотирма державами – Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною, Румунією. У повоєнні роки тут були встановлені застави, огорожа з колючого дроту, вишки, пропускна система тощо. Мешканцям Великоберезнянського, Перечинського, Ужгородського, Берегівського, Севлюського, Хустського, Тячівського та Рахівського округів, які опинилися у 800-метровій смузі державного кордону, довелося переселитися з обжитих обійсть. Позначений десь на картах у московських кабінетах державний кордон різав по живому усталені роками етнічні, родинні, господарські, транспортні, культурні, духовні зв'язки між сусідніми населеними пунктами, родинами, окремими людьми. У ряді випадків лінія кордону перетнула села Великий Бичків, Тячево, Павлово та ін.⁶.

Суворість нового, воєнізованого режиму закарпатці відчули, коли органи влади стали рішуче залучати їх до примусової праці на військових об'єктах, а через військкомати розпочалася мобілізація юнаків на шахти Донбасу. Ухилення від цих заходів кваліфікувалося як дезертирство з усіма наслідками, що з цього випливали. 11 квітня 1946 р. в області було введено радянський паспортний режим з обов'язковою пропискою усіх громадян в десятиденний термін⁷.

Ще до офіційного утворення наймолодшої радянської області її жителі поступово залучалися до формування найвищих союзних і республіканських представницьких органів державної влади. У циркулярі Народної Ради Закарпатської України від 30 листопада 1945 р. повідомлялося про наближення виборів до Верховної Ради СРСР призначених на 10 лютого 1946 р. Окреслювалися завдання народної влади на місцях, намічались заходи розгортання широкої агітаційної роботи серед селян, робітників та трудової інтелігенції у підготовці до перших радянських виборів.

До складу 663 виборчих комісій було включено 4 865 чоловік, у тому числі 1351 член єдиної в області Комуністичної партії. Пропагандисти партійних комітетів, лектори, агітатори, склад яких добирався і затверджувався первинними парторганізаціями, розгорнули роз'яснювальну роботу з питань радянської виборчої системи та її переваг над буржуазною. Зусилля агітаційно-пропагандистського активу були спрямовані на нейтралізацію будь-яких опонентів, на викриття «ворожих буржуазних українських і угорських націоналістів» тощо.

На допомогу місцевим партійним і державним органам в організації підготовки до виборів з Москви та Києва було надіслано в Закарпаття

понад 100 працівників. ЦК КП(б)У звернувся до виборців: «Хто хоче, щоб західні Ізмаїльська та Закарпатська області догнали у своєму розвитку інші області Радянської України, хто хоче, щоб трудящі України жили культурним і заможним життям, той голосуватиме за кандидатів блоку комуністів і безпартійних»⁸. До передвиборної кампанії було залучено майже 12 тисяч активістів. Внаслідок проведеної організаційної і агітаційної роботи вибори до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р. «пройшли організовано і на високому політичному рівні». У них взяло участь 99,95 % усіх виборців. За кандидатів до Ради Союзу Верховної Ради СРСР проголосували 95,8 %, до Ради Національностей – 92,1 %⁹. Депутатами Верховної Ради СРСР від Закарпатської області були обрані І. Туряниця – в минулому один з лідерів профспілкового руху і крайової комуністичної організації, голова Народної Ради Закарпатської України, І. Ваш – активний діяч комуністичної організації, начальник комітету державної безпеки Закарпатської України, В. Русин – командир партизанського з'єднання, голова Вищого суду Закарпатської України, Г. Петрище – колишня наймичка, активістка молодіжного руху, жінорг Волівського окружкому партії.

У серпні 1946 р. восьма сесія Верховної Ради Української РСР першого скликання прийняла Закон «Про доповнення ст. 18 Конституції Української РСР» у зв'язку із створенням Херсонської та Закарпатської областей. Перші вибори до Верховної Ради УРСР у Закарпатті були призначені на 9 лютого 1947 р. Зрозуміло, що і цього разу висування кандидатів, як і самі вибори, проходили на безальтернативній основі. Велика підготовча робота партійних, радянських та громадських організацій дала свої результати. Закарпатці на виборах до вищого органу державної влади республіки в переважній своїй більшості продемонстрували підтримку нової влади. На виборчі дільниці прийшли 99,97 % виборців (по республіці – 99,96 %). 98,58 % виборців віддали голоси за кандидатів «блоку комуністів і безпартійних»¹⁰. До парламенту республіки було обрано дев'ять чоловік: А. Білусяка, І. Дьомшина, С. Микуланиця, Г. Пінчука, І. Петрушака, Д. Поповича, Г. Селянчину, І. Туряницю, В. Черничка. Вони представляли партійні, радянські, профспілкові організації, робітничі і сільські колективи, армію.

Загалом вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР, проведені в перші два роки на Закарпатті, показали підтримку радянського державного ладу з боку більшості населення. Хоча частина виборців ностальгічно згадувала місцеві (комунальні) чи загальнодержавні вибори 20-30-х рр., які проводилися в демократичних умовах багатопартійності, ставилася з острахом, недовірою, а часом і вороже до нової влади, її заходів у різних сферах суспільно-політичного життя.

Процес утвердження соціалістичного ладу на Закарпатті, на жаль, розпочався в умовах сталінського тоталітарного режиму.

Ядром радянської політичної системи, керівною і направляючою силою була Комуністична партія (ВКП(б)-КПРС), яка визначала діяльність державних (радянських), громадських і профспілкових, молодіжних, творчих і т. п. організацій.

У свій час комуністична організація Підкарпатської Русі (утворена у 1920 р.), яка у міжвоєнні роки за умов чехословацької політичної системи виступала опозиційно до влади, в роки угорської окупації як організатор антифашистської боротьби, а з листопада 1944 р. по грудень 1945 р. – як провідна політична організація в умовах перехідного періоду, була належно оцінена московським і київським політичним керівництвом. 15 грудня 1945 р. ЦК ВКП(б) прийняв рішення про можливість прийняти Комуністичну партію Закарпатської України до складу Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) і перевести членів Комуністичної партії Закарпатської України у члени ВКП(б). Переведення членів з однієї партії в іншу, що почалося в другій половині 1945 р. і закінчилося в серпня 1946 р. перетворилося у справжню чистку сталінського зразка. Із 4 249 членів Комуністичної партії Закарпатської України квитки членів та кандидатів Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) отримали лише 2 634, або 38 % усього складу колишньої організації закарпатських комуністів. Мотивація була різна¹¹.

Вищезгаданим рішенням від 15 грудня 1945 р. було створено Закарпатський обком КП(б)У, два міськоми – Ужгородський і Мукачівський та 13 окружкомів партії. Незабаром, 5 січня 1946 р., Політбюро ЦК КП(б)У затвердило бюро Закарпатського обкому партії, до складу якого увійшли І. Ваш, П. Варга, Д. Тараконич, Я. Карпенко, Г. Пінчук, І. Петрушак, М. Повзик, П. Супруненко. Отже, серед призначених у Києві членів бюро і обкому уродженців краю було лише половина. За такою пропорцією в лютому-березні 1946 р. відбулося формування міських та окружних комітетів партії. В організаційному зміцненні обласної парторганізації значну роль відіграла кампанія звітно-виборних зборів, проведених у першій половині 1946 р. у 546 первинних організаціях.

На порядку денному стояло питання кількісного зростання обласної парторганізації. Поповнення партійних рядів відбулося насамперед за рахунок закарпатських добровольців Червоної Армії, колишніх партизанів, учасників підпільної антифашистської боротьби. Результати підсумків даної кампанії було одержано 26 листопада 1946 р. на зборах обласного партійного активу, який розглядав питання «Про зростання партії і заходи по посиленню партійно-організаційної робо-

ти з тими, хто вступили до лав партії». Другим етапом стало направлення в область «досвідчених партійних і радянських працівників» із всього СРСР. За деякими даними протягом 1944-1946 рр. у Закарпаття прибуло 3 125 спеціалістів, серед них понад 500 комуністів¹². За їх участю було підготовлено і висунуто на керівну партійну, державну, господарську та громадську роботу понад тисячу чоловік з-поміж місцевого населення.

Першочергове значення надавалося зміцненню партійного про шарку у всіх сферах життя. Станом на 1 січня 1947 р. обласна організація комуністів налічувала 546 первинних, 11 кандидатських, 15 партійно-комсомольських груп, на обліку яких знаходилося 5 816 членів і кандидатів у члени ВКП(б). У сфері матеріального виробництва, в тому числі у промисловості, на транспорті, на підприємствах зв'язку, в кооперації, торгівлі налічувалося 125 первинних партійних організацій, в яких було 1120 комуністів, у 238 сільських територіальних парторганізаціях – близько двох тисяч¹³.

Очевидно, авторитет Комуністичної партії серед закарпатців у ті часи був невисокий. Про це свідчать дані, наведені першим секретарем обкому КП(б)У І. Компанцем на обласній партконференції у лютому 1948 р.: «За період з листопада 1946 року до цього часу прийнято в члени ВКП(б) 255 чоловік...» Хоча за цей період чисельність комуністів зросла майже втричі і складала 6,5 тисячі чоловік, зрозуміло, що за рахунок приїжджих кадрів¹⁴.

У вирішенні найважливіших питань життя провідну роль відігравали партійні організації, які зростали кількісно і загартовувались ідейно. За 1946-1950 рр. їх склад збільшився майже на три тисячі чоловік і становив 9 012 комуністів¹⁵, щоправда серед них корінних закарпатців налічувалося близько чотирьох тисяч чоловік, тобто менше половини обласної партійної організації.

Проведення організаторської та політичної роботи серед трудящих значною мірою залежало від теоретичної підготовки або, як тоді говорилося, марксистсько-ленінського загартування комуністів. З цією метою на початку 1948 р. в області працювали обласна радянсько-партійна школа, 15 вечірніх партшкіл, 109 політшкіл при первинних організаціях, 272 гуртки по вивченню «Короткого курсу ВКП(б)». При Ужгородському міськкомі партії діяв вечірній університет марксизму-ленінізму, де навчалося 280 комуністів, розпочав роботу постійно діючий семінар обласного партійного активу по вивченню праць класиків марксизму-ленінізму. У деяких округах були створені лекторії для інтелігенції та інші форми політичного навчання.

Немаловажну роль в ідейно-політичному вихованні трудящих відігравали партійні періодичні видання, кількість назв яких порівняно з 20-30-ми роками, набагато зменшилася, зате за своєю

спрямованістю вони «били в одну точку». Починаючи з 1946 р., обласні газети виходили українською – «Закарпатська правда» та 13 окружних газет, російською – «Закарпатская Украина» (пізніше «Советское Закарпатье») та угорською «Карпат Ігоз со». На угорську мову дублювалися також обласна молодіжна газета «Молодь Закарпаття» і дві окружні (ужгородська і берегівська). Всього в області видавалося 16 газет загальним тиражем 67 500 примірників¹⁶.

Як усі сфери життя, так і діяльність партійних організацій наймолодшої області була в полі зору союзних та республіканських політичних органів. Підраховано, що за роки четвертої п'ятирічки (1946-1950) з різних питань розвитку Закарпаття було прийнято чотири постанови ЦК ВКП(б) і дев'ятнадцять постанов ЦК КП(б)У¹⁷. Прийняття кожної з них неодмінно супроводжувалось критичною оцінкою та заходами посиленої допомоги, «організаційними висновками», тобто кадровими змінами, посиленням контролю.

Важлива роль покладалася на закарпатські профспілки. За рішенням Всесоюзної Центральної Ради профспілок (ВЦРПС СРСР), від 6 грудня 1945 р. професійні організації Закарпатської України були прийняті до складу радянських профспілок. За їх зразком протягом 1946 р. в області створено десять галузевих обкомів профспілок, окремо райком профспілки залізничників, відтак сформовано обласну раду профспілок. Мережа профспілкових організацій активно зростала. Якщо на період першого з'їзду профспілок Закарпатської України (21 січня 1945 р.) налічувалось 14 первинних організацій з 809 членами, то в 1950 р. кількість профорганізацій зросла до 1764, а їх членів – до 80 тисяч, що складало 90,3 % працюючих¹⁸. Навколо профорганізацій формувався актив, що налічував 32 440 членів фабрично-заводських комітетів, різних комісій, громадських контролерів. Головним у діяльності профспілок була організація соціалістичного змагання. Уже у 1946-1947 рр. у провідних галузях промисловості рухом було охоплено 70-77 % робітників¹⁹.

Радикально перебудовувалась діяльність молодіжних організацій, насамперед комсомолу. Союз молоді Закарпатської України виник як широка і відкрита молодіжна організація, до якої горнулася молодь різних ідейно-політичних орієнтацій, що виступала за возз'єднання з Україною. Були тут колишні члени Спілки працюючої молоді, близькі до компартії, українські пластуни, русофільські скаути, навіть члени греко-католицької християнської організації²⁰. На час проведення першої обласної комсомольської конференції, яка відбулася 5-6 жовтня 1946 р., було завершено обмін членських квитків, створення комсомольських організацій та їх керівних органів. На 1 січня 1947 р. в області налічувалося 8 781 член комсомолу, діяла 701 первинна організація²¹.

Як свідчили ветерани молодіжного руху, в обласній комсомольській організації замість живої організаційно-виховної роботи дедали більше енергії витрачалося на проведення різних зборів, засідань бюро, комітетів, конференцій, складання резолюцій, постанов, на формально-бюрократичну писанину. Проте комсомол розширював свої ряди. Про зростання комсомольських організацій свідчать такі дані: з 1946 р. по 1950 р. кількість членів ВЛКСМ зросла майже в чотири рази – з 8 771 до 32 393²². Посилювався вплив комсомольських організацій на різні категорії молоді, їх залучали до всіх політичних заходів. На долю закарпатського комсомолу перших радянських років випало направлення молоді на відбудову шахт у Донбасі, промислових підприємств, залізниць, мостів, а згодом – у новостворені колгоспи. У гірських районах молодь залучалася до озброєних груп самозахисту від «бандерівців та їх місцевих пособників»²³.

В активізації суспільно-політичного життя важлива роль відводилася роботі серед жінок, яка вже мала власні традиції, бо ще в дорадянські роки крайова комуністична організація проводила активну організаційну роботу серед жінок. З перших радянських років на підприємствах, в установах, селах створювалися жінради з досить широким активом, в обов'язки яких входило розв'язання питань культурно-побутового, оздоровчого, шкільного життя. На селі жінради залучалися до роботи в земельних, кооперативно-торговельних та інших організаціях. Вони брали на себе почесні, але й нелегкі завдання «боротьби за ліквідацію політичної і культурної відсталості жінок, залучення їх до соціалістичного будівництва»²⁴. Як розгортався жіночий рух, вірніше, як зростала кількість жіночих організацій у ті повоєнні роки, свідчать такі порівняння: якщо в квітні 1946 р. в області діяло 169 делегатських зборів, 180 жінрад, у яких нараховувалося 3 425 жінок-делегаток, то влітку 1949 р. вже працювало 596 делегатських зборів, 630 жінрад (1 528 жінок-делегаток)²⁵.

Суспільно-політичне та громадське життя наповнювалося виникненням і діяльністю зовсім нових, раніше не відомих організацій, таких, як Добровільне товариство сприяння армії, авіації і флоту (ДТСААФ), Асовіахім, різні спортивні об'єднання, творчі спілки та ін. Усі вони, як зазначали дослідники, полегшували зв'язок партії з масами, сприяли вихованню їх «у душі соціалістичної свідомості»²⁶.

Визначальним чинником утвердження нового суспільно-політичного ладу була зміна форми власності, її усупільнення, одержавлення. Розпочата Народною Радою Закарпатської України націоналізація промисловості, транспорту, зв'язку і т. п. продовжувалася і в першому радянському році. 13 серпня 1946 р. були ліквідовані Підкарпатський банк, Ужгородський торговельний банк, Поужансь-

кий банк, Берегово-Марамороський банк, Людовий (народний) банк, три відділення Об'єднаного гірсько-угорського банку, відділення Словенського загально-кредитного банку та ін.²⁷. Замість них запроваджувався єдиний державний банк в обласному центрі і його філіали в районах.

Оскільки край був аграрним, головні події з «ліквідації феодално-кріпосницьких пережитків» розгорнулися в процесі колективізації краю²⁸.

Закарпаття в найкоротші строки пройти весь нелегкий шлях побудови соціалізму. 1946 р. пройшов під знаком пропаганди і практичного запровадження «Закону про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 роки». Для реалізації цього плану в області в перший рік першої п'ятирічки було затрачено 9,4 мільйона карбованців, а всього за п'ятирічку – 60 мільйонів²⁹. Такі капіталовкладення обумовили початок динамічного розвитку промисловості, почала поступово вирішуватися проблема зайнятості населення.

На освітньо-культурній ниві за радянською системою навчання відкривалися школи – початкові, семирічні та середні. У першому 1946/47 н.р. була створена така мережа шкіл: 607 – початкових, 184 – семирічних, 31 – середня, до яких було залучено 122 474 учні, тобто в десять разів більше, ніж в 1943/44 н. р. Кількість середніх шкіл (колишніх гімназій) зросла з семи до тридцяти однієї. До них було залучено в 4,6 раза більше молоді, ніж у дорадянські роки³⁰. Навчання велося українською, російською, румунською та (в одній школі) словацькою мовами. Кількість шкіл (денних, вечірніх, заочних) дедалі збільшувалась. Розпочав навчальну та науково-дослідну роботу Ужгородський державний університет, створювалася мережа культурно-освітніх закладів, починаючи від хат-читалень у присілках, сільських клубів до окружних будинків культури, бібліотек, розгорталися стаціонарна і пересувна кінофікація, проводове мовлення (радіомережа). Хоча культурно-освітні заклади розташовувалися здебільшого у непристосованих спорудах, але функції свої виконували.

Свої перші кроки робили заклади охорони здоров'я, відкривалися санаторії, медичний факультет УжДУ прийняв перших студентів, закарпатські спортсмени вийшли на республіканські і союзні рубежі. Інтенсивно розгорталася всеохоплююча мережа партійно-політичної освіти, почали формуватися творчі спілки письменників, художників, журналістів, лекторських бюро, здійснювалася переорієнтація роботи книжкових видавництв тощо.

Цілком очевидно, що, ступивши на шлях соціалістичного (радянського типу) розвитку, наймолодша область могла з успіхом використати загальні (загальнорадянські, загальноукраїнські) позитивні надбання з оптимальним врахуванням особливостей свого історичного, геополітичного, етнокультурного розвитку. У деяких сферах життя такий підхід витримувався. Однак далось взяти прагнення Центру за будь-яку ціну форсувати процес радянзації краю, знівелювати його з іншими регіонами республіки в питаннях господарського, культурно-освітнього й особливо духовного розвитку без врахування історико-культурних, етнонаціональних, релігійних та інших особливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гранчак І.М., Пон І.І.* Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду Другої світової війни // Карпатика. Вип. 2. Ужгород, 1993. С.223-236; *Макара М.П.* Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 - січень 1946 рр.). Ужгород, 1995. 108 с. *Макара М.П.* Встановлення на Закарпатті радянської політичної системи. Формування органів влади на місцях. Вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР // Нариси історії Закарпаття Т.ІІІ. (1946-1991) / Кер. авторського колективу М.М.Болдижар. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-виданичий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 2003. С. 35-43; *Пон І.* Советская украинизация и ее последствия // Энциклопедия Подкарпатской Руси / Карпаторусский этнологический исследовательский центр США. Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001. С. 48-54.

2. *Офіцинський Р.* Превентивна радянська Закарпатської України (осінь 1944 р. – весна 1945 р.) // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 р.). Ужгород: Видавництво «ТІМПАНИ», 2010. С. 108-110.

3. Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною. Збірник документів. Т. VI. VIII-1944 р. - I-1946 р. Ужгород: Карпати, 1965. С. 376.

4. Закарпатська область. Адміністративно-територіальний поділ. – Видання третє. Ужгород. 1996. С. 63-67.

5. Молодь України. 1994. 3 листопада.

6. Остання вулиця України // Старий замок. 1998. 20 серпня.

7. *Макара М.П.* Сільрада не заперечує... // Закарпатська правда. 1988. 26 січня.

8. Народ Закарпаття голосує за кандидатів непорушного блоку комуністів і безпартійних // Закарпатська правда. 1946. 10 лютого. С. 6.

9. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Ужгород, 1980. С. 151.

10. *Макара М.П.* Встановлення на Закарпатті радянської політичної системи. С. 40.
11. Там же. С. 43.
12. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. С. 150.
13. Там же. С. 151.
14. *Лемак В.* Колективізація на Закарпатті: як це було // *Новини Закарпаття*. 1993. 6 травня.
15. *Кірсанова О. А.* До питання про суспільно-політичне життя на Закарпатті в роки соціалістичних перетворень (1946-1950 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття. Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю ВЖСР (29 червня – 2 липня 1967 р.). Ужгород, 1970. С. 396.
16. *Макара М.П.* Встановлення на Закарпатті радянської політичної системи. С. 47.
17. *Бахматова Л.М.* Діяльність Закарпатської партійної організації з політичного виховання жінок-селянок (1945-1950 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття: матеріали наук. сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 29 червня – 2 липня 1967 р. Ужгород: Карпати, 1970. С. 434-444.
18. *Кірсанова О.А.* До питання про суспільно-політичне життя на Закарпатті в роки соціалістичних перетворень. С. 400-401.
19. Весна відродженого краю. Ужгород, 1974. С. 127.
20. *Бабидорич М.* Відшуміли, братці, відшуміли ... / До 50-річчя з'їзду Молоді Закарпатської України // *Закарпатська правда*. 1994. 17 грудня. С. 1-2.
21. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. С. 153.
22. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), Ф. 93: Закарпатський обком ЛКСМУ. Оп. 2. Спр. 28. Арк. 15.
23. *Кірсанова О. А.* До питання про суспільно-політичне життя на Закарпатті в роки соціалістичних перетворень. С. 404.
24. *Бахматова Л.М.* Діяльність Закарпатської партійної організації з політичного виховання жінок-селянок (1945-1950 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття: Матеріали наук. сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 29 червня – 2 липня 1967 р. Ужгород: Карпати, 1970. С. 437.
25. *Макара М.П.* Встановлення на Закарпатті радянської політичної системи. С. 50.
26. *Кірсанова О.А.* До питання про суспільно-політичне життя на Закарпатті в роки соціалістичних перетворень. С. 405.
27. ДАЗО. Ф. Р 195. Закарпатський обласний виконавчий комітет. Оп. 14. Спр. 42. Арк. 17.
28. Детальніше див: *Мищанин В.В.* Аграрна політика на Закарпатті (1944-1950 рр.). Ужгород: Закарпаття, 2000. 138 с.
29. *Льницький Ю.* Двадцять радянських років. Ужгород: Карпати, 1965. С. 28.
30. *Макара М.П.* Встановлення на Закарпатті радянської політичної системи. С. 59.